

//ИСТОРИЯ

Проблемът с комунизма и други истории

Мултимедийната инсталация „Съседите“ предлага нов поглед към репресиите по време на комунистическия режим в България и припомня, че още не сме намерили езика, с който да говорим за този период

автор
Светослав Тодоров | svetoslav.todorov@capital.bg

Изложбата „Съседите: форми на травмата (1945 - 1989)“ в Софийската градска художествена галерия и временното пространство The Neighbours (от 3 ноември до 3 декември) повдига поне два огромни въпроса: какво не сме си казали като общество за комунистическото минало на България и можем ли мислено да се поставим на мястото на хората, които са преминали през затворите и политическото насилие в този период?

Инсталацията, стъпваща на над 40 интервюта с оцелели от лагерите, приканва към потапяне във вътрешния свят на оцелелите, оказали се „съседи“ в споделената си болка, съществуване и трудно споделяне на преживяното: темата е разгледана като колективна травма, по която няма ясна държавна позиция или поддържана памет, а разказът, под политическо влияние, често отива в една или друга крайност. Споменатата в заглавието на изложбата 1945 г. е тази, от която лагерите започват да съществуват (създадени са с „Наредба-закон за създаване на трудововъзпитателни общежития“, приета от правителството на Кимон Георгиев на 20 декември 1944 г.).

Зад идеята са историчката доц. д-р Лилия Топузова от университета на Торонто, която работи по темата от двадесет години, Джулиан Шехирян, мултимедиен артист, докторант по история в Принстънския университет и създател на изложбата в Червената къща „Изправяне на психиката: социална история на психиатрията в НРБ“ от 2015 г., както и съвременната художничка Красимира Буцева, която през последните няколко години превърна проучването на архивите на Държавна сигурност и разговори с оцелелите от репресиите в основна част от работата си. Трите работят по изложбата, докато живеят на различни места - Лилия в Канада, Джулиан в САЩ, Красимира във Великобритания.

За Джулиан и Красимира „Съседите“ става повод за подълги престои у нас, както и усилена работа на терен, по местата, където са били лагерите (Белене, Ловеч). Двамата са и в основата на второто пространство, на което протича изложбата - студиото The Neighbours, доскоро изоставена печатница на ул. „Бенковски“ 40.

Част от проекта са още фотографът Мартин Атанасов и американско-кубинският режисьор Хорхе Рубиера, който подготвя документален филм за създаването на изложбата и по-рано тази година пътува с Шехирян и Буцева до Белене.

Как започва всичко? През 2003 г. Лилия Топузова купува еднопосочен билет за България с намерението да научи повече за лагерите. „За мое учудване намерих много малко материал по темата. Архивите по това време бяха все още засекретени, а хората - непредразположени да говорят.“

Тя възприема тези трудности като предизвикателство и това я мотивира да продължи с изследването на близкото минало. Етнографската ѝ работа в Белене води до документалния филм „Проблемът с комарите и други истории“ (2007), продуциран от АГИТПРОП и реализиран заедно с Андрей Паунов. Когато получава достъп до архивите, започва работа и върху докторатата си. Изследва и архивите по темата в САЩ, Великобритания и Унгария.

„Инициирах и обширен исторически проект, за да изследвам историите на мъжете и жените, оцелели от политическите репресии на комунистическия режим. Проведох множество интервюта с хора, които са имали нещо общо с лагерите - по време на и след комунизма. Неусетно това стана работата на живота ми. Настоящата изложба е един опит да се предаде същата тази история чрез изкуството.“

Лилия прекарва значително време в Белене между 2003 и 2007 г. „Това повлия изначално на разбирането ми за историята и паметта за българския ГУЛаг. Щом веднъж си се потопил в културата, знанието за страната и живота в България,

Изложбата „Съседите“ преизгражда живота на оцелелите от лагерите от времето на комунизма чрез модифицирани обекти и архиви, аудио и видео | снимка Мартин Атанасов

изведнъж става важно как най-добре да се предаде този опит на небългарска публика.“

Като важни източници тя цитира ранните мемоари, публикувани от оцелели между 1991 и 1994, много от тях самиздати, към днешен момент достъпни само в антикварни книжарници. Като основни трудове в тази посока Топузова цитира книгата на френско-българския философ Цветан Тодоров (Voices from the Gulag: Life and Death in Communist Bulgaria), базирана на филма на Атанас Киряков „Оцелелите“, журналистическите изследвания на Христо Христов, филмите на Ана Петкова; академичния сборник с документи, публикуван през 1991 г. („Политически опасни лица“), и сборника със статии на журналисти от в. „Демокрация“, включващ най-вече свидетелства от ранните години на прехода („Българският ГУЛаг: свидетели“).

Има ли нещо, с което географската дистанция от България допринася към разглеждането и анализирането на темата? „Сама по себе си дистанцията не върши работа, но когато е съчетана с дълги периоди на пребиваване в България, тя предоставя много смислена перспектива за оценяването на миналото.“ Топузова се описва като човек от два свята - българския и канадския. „Майка ми, например никога не е живяла извън България и съм свързана със страната също и чрез нея, а и чрез други членове на семейството, включително сестра ми. Струва ми се много съществено да не бъдеш турист, когато пишеш за България.“

Топузова често говори за „българския ГУЛаг“, предпочита да реферира към този период като комунизъм вместо по-общото тоталитаризъм, а пред екипа е стояло и предизвикателство как всъщност да опише затворническата структура. Какви нюанси тя вижда в терминологията?

„Използвам „социализъм“ и „комунизъм“ като взаимнозаменяеми. Предпочитам „авторитаризъм“ пред „тоталитаризъм“, тъй като вторият е прекалено натоварен смислово и не разкрива сложността на комунистическия живот. Същевременно обаче разбирам напълно защо други, включително източноевропейски интелектуалци като Хавел и Тодоров, го използват. В края на краищата тече научен и обществен дебат относно тези термини и ми се струва, че въпреки че очевидно е важно да се дефинират, не бива да губим време в семантични разногласия.“

Създаването на проекта лежи върху дългогодишните изследвания на доц. д-р Лилия Топузова, която преподава в университета в Торонто

Тя посочва книгата „Памет и справедливост“ от 2020 г. на ръководителката на катедра „История и теория на културата“ в Софийския университет Даниела Колева като важен източник по тази тема.

Лилия вижда намирането на правилния език по тези теми като друго предизвикателство. „През 1991 Блага Димитрова ни предупреди, че „сме впримчени в омагьосан лингвистичен кръг“. Тя ни показа, че „езикът се използва като инструмент на омразата и разделението“ и че реалността за пореден път е затъмнена от един антиезик“. Тя призова писателите да намерят един „различен език, един човешки такъв“, но също така ни предупреди, че такова едно търсене ни изправя пред една почти непреодолима трудност.“

Според Лилия обществото ни все още е в търсене на един такъв език по отношение на комунистическия период и неговите последици. „Например използваме един и същ термин, за да обозначим индивиди в лагерите, вербувани от Държавна сигурност (тайната полиция) зад бодливата тел, и други граждани. Необходимо е например да правим разлика между този, който е сътрудничил на Държавна сигурност, защото неговият живот или животът на неговото семейство са зависели от това, и някой, който е сътрудничил на същата институция за лична изгода, например за да получи по-голям апартамент.“

Темата за съветското влияние в региона и как различните държавни структури в Източна Европа са или не са успели да се отърсят от него е тема, която беше допълнително разпалена от войната в Украйна. Руската инвазия подчерта и непълния образ на миналото на Източна Европа в очите на Запада. Кое през годините е било най-трудно за обяснение от страна на Лилия Топузова към англоезичната ѝ аудитория от студенти и колеги по отношение на събитията в България?

„Противоречивите реалности на източноевропейския комунизъм - еманципаторната и репресивната; обстоятелството, че опитът от преживяното през комунизма не се изчерпва от двойствеността на добро и зло. Хората могат да живеят смислено и в авторитарни режими. И най-важното, не трябва да политизираме този жизнен опит, а да го разберем в неговата собствена логика. Не да го сравняваме с опита на хората от Запад или от Съветския съюз.“

Според Лилия Топузова това изисква време, но в нейния случай правилното време да разгледаме темата по нов начин е дошло. | К

Двойната изложба „Съседите“ е отворена до 3 декември. Куратор на изложбата в СГХГ е Красимир Илиев, а в студио The Neighbours е Весела Ножарова. Частта в СГХГ може да се посети в работното време на галерията, а тази в The Neighbours: между сряда и петък от 15:00 до 19:00 и от събота до неделя между 14:00 и 19:00 ч.

На 10 ноември от 18:30 ч. в СГХГ ще бъде организирана кръгла маса с участието на Весела Ножарова, Байрам Байрамали, Луиза Славкова, Даниела Колева и Момчил Методиев.